

LAKÓTELEPI MUNKÁSÉLETMÓD KOLOZSVÁRON

Ruszuly Emese

A szerző tanulmányában egy kolozsvári lakótelep munkáséletmódjába nyújt betekintést. A poszt-kommunista időszakban megfigyelhető munkásélet-mintákat mutat be, bemutatva az életmód tárgyi és anyagi feltételeit, időfelhasználását, munkához való viszonyát, fogyasztási mintáit és szabadidő töltését, kitérve a lakótelepi környezet meghatározó voltára is.

Bevetés · A romániai – általában az egész közép és kelet európai régióban végbement – rendszerváltás érzékelhető következménye volt, hogy az egyének élete egyszeriben differenciálttá és sokszínűvé vált. A társadalom nyitásával – megnyíltak a felfele, de természetesen ugyanakkor a lefele való társadalmi mobilitási pályák is – a korábbi államszocialista rendszer gyakorlatához viszonyítva az emberek „megengedhették” maguknak, vagy pedig éppenséggel „belekényszerültek” abba, hogy „másként éljenek”, mint ahogyan a korábbi társadalmi berendezkedésben addig tették. A lehetőségek vagy kényszerek skálájának egyszerű megjelenése, majd ennek kiszélesedése nyomán a társadalom tagjaira jellemző napi tevékenységek rendszere, életmódja egyre inkább többfélévé vált. A gazdasági lehetőségek – a „felkapaszkodók” esetében – vagy a gazdasági kényszerek – a „lecsúszottak”, a „vesztesek” esetében – valamint az elégséges erőforrásokkal rendelkezők – a megkapaszkodók, a „közép” esetében – akár gyökeresen eltérő életmódbeli mintákat, s ennek nyomán eltérő életminőséget is generáltak. Másképpen tölti mindennapjait az úgazdag és az újszegény, és feltehetően megint másképpen az átlagos életszínvonalat biztosítani tudó egyén, s annak családja.

Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy feltárja és leírja egy romániai nagyváros –Kolozsvár – sajátos szegmensére – a munkásosztályra – jellemző életmódbeli mintákat. A továbbiakban tehát körvonalazva a történetileg, társadalmilag és gazdaságilag meghatározott kontextust, a Kolozsvár lakótelepein élő munkásság mindennapjai során megnyilvánuló életmód-minták jellemző és meghatározó elemei kerülnek bemutatásra.

Elméleti vonatkozások – életmód időben és térben · Az életmódra vonatkozó szakirodalomban (Lásd, például: Wirth, 1938; Becker-Novak, 1982; Falussy, 2004; Gans, 1962; Gluchowski, 1987; Hoppál – Szecskő, 1984; Hanák, 1984; Smigel, 1963; Hilmi, 1991; Niedermüller, 1995) elkülönít

tó néhány eltérő szemléletmód. Ezek közül megemlíthető a weberi fogantatású német, valamint elsősorban a Bourdieu nevéhez kapcsolható francia hagyomány. A weberi alapú megközelítésekben elsősorban az adott gazdasági jellemzőkkel leírható egyén társadalmi cselekvésének egyik mozzanataként jelenik meg az életmód, míg a bourdieui hagyományban az életmód inkább a környezeti strukturális és a (szocializációs-kulturális megalapozású) viselkedésbeli elemek közötti kölcsönhatások eredménye. A többi megközelítés valahol e kettő között helyezhető el, annak függvényében, hogy a cselekvés, vagy a strukturális tényezők hatás mennyire kiemelt.

A posztkommunista átalakulás (piacgazdaság megjelenése) olyan funkcionális differenciálódási folyamatként (lásd Simmel 1973) írható le (az első nyilván az iparosítás és az ezt követő betelepítés) amely során lehetővé válik az individualizáció folyamata és az életstílusok fejlődése (Habermas, 1991). A tömegtermelés megszűntével, a nagyipar felszámolásával a kisebb gazdasági egységek (vállalkozások, alvállalkozások) megjelenése egy erőteljes munka-mobilitási folyamatot indított el. Ugyanakkor a diktatúra megszűntével a kulturális-normatív alrendszer is differenciálódik. Ezek a változások a munkáséletmódot sem hagyják érintetlenül, óhatatlanul egy erőteljesebb individualizációhoz és a munkás-életstílusok sokszínűsödéséhez vezetnek. Ennek következtében egyre különfélébb életmódmin-ták és modellek alakulnak ki.

Ugyanakkor az anyagi és tárgyi környezet, a társadalmi viszonyok rendszere tesz lehetővé, vagy kötelezővé életszervezési célokat, a társadalmi struktúrában elfoglalt hely nyitja vagy zárja a cselekvés és a gondolat lehetséges utjait, ugyanakkor szintén a társadalmi körülmények azok, amelyek meghatározzák, hogy mire készítetik, vagy kényszerítik az egyént (Köpeczi, 1980). Az életmód tehát a külső és belső világ szorításában, azok egymásra ható állandó mozgásában, interakciójában formálódik. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a társadalmi, természeti világ határozza meg az emberi tevékenységek körét, s ezen belül alakítja ki az ember önmaga életstílusi formáit, a vállalt és vallott értékrendszerek alapján. De hogyan változik az életmód a tágabb társadalmi környezet és másik tényezője, a település típusa szerint? Mennyire meghatározó például a város az életmódra vonatkozóan, a város, mint entitás, hat-e, és ha igen, hogyan az életmódra?

Ez esetben az állapítható meg, hogy a romániai lakótelepen belül többféle életmóddal találkozhatunk, és ezeknek a vizsgálatánál az ott lakóknak a városban való életről, ennek szabályszerűségeiről alkotott véleményeikről, reprezentációikról és megélt élettapasztalataikról is számot kell adni (Niedermüller, 1995). Ez utóbbiaknak tartalmát a sajátos romániai városfejlődés és városépítési kontextus is jelentősen alakította, hiszen a szocialista várost az államszocialista rendszer szándékosan is egy „újszerű életmód” (Kligman, 1998) terének, színhelyének szánta. Ebből a megfontolásból vegyük tömören szemügyre a számunkra releváns vonatkozásait a kelet-európai, de ezen belül inkább a romániai szocialista urbanizáció legfontosabb jellemvonásait.

A hatvanas évek során a szocialista országok városfejlődésében egyre erőteljesebben jelentek meg a fejlesztést, lakásépítést szorgalmazó kezdeményezések. Előtérbe kerültek a városközpontok felújítására, nemkülönben a város körüli lakótelepek szaporítására irányuló kezdeményezések. Ezek gombamód jelentek meg szinte minden városban és megszólalásig hasonlítottak, hasonlítanak egymásra.¹ Bár az urbanizáció világjelenség, nem elfelejtendő, hogy Kelet-Európában általában ez a folyamat a tervgazdálkodás feltételei között zajlott. Ez a tény, ami szemmel láthatóan rányomta bélyegét városainkra, az urbanizáció folyamatát teljesen eltérő üteművé tette a nyugatihoz képest² (Szelényi, 1990b). Hogy hogyan szervezhető meg eszerint ideális szocialista várost? Első és legfontosabb lépés e cél érdekében a magántulajdon eltörlése, mely közvetlenül együtt jár a „kiváltságos osztályok” megszüntetésével. A marxista egyenlőségi elvnek megfelelően homogén tömbházlakások, társadalmi, foglalkozási osztályoktól függetlenül egyforma lakáskörülmények biztosítása, úgynevezett standard lakások tervezése és megépítése vélt standard munkáscsaládok számára.

A közszolgáltatás (tömegközlekedés, üzletek, orvosi ellátás, óvodák, iskolák, stb.) mindenkit egyenlő minőségben, mennyiségben, és elérhetőségben kell, hogy megillessen. A szocialista tervgazdálkodás viszonyai között a város építészeti összhatásának a szocialista vezérelveket kellett kifejeznie. A város „tervezett lakóinak”, a „szocialista emberek” életkereteit meghatározó városnak elsődleges feladata a kollektív élet lehetőségeinek a megteremtése. A családi házak építését emiatt nem tartották előnyösnek, mivel azok, a közösségi szellemmel ellentétben, túlságosan tulajdon- és családközpontúak voltak, ezért a „kollektív élet” mítosza egyértelműen feleslegessé tette a nagy lakásokat is, ahol az emberek családi körben tölthetik szabadidejüket. A szocialista városnak, azonban mindeneelőtt, átláthatónak, a „Nagy Testvér” által beláthatónak kellett lenni. És bár a városok felügyeleti szempontok szerinti térformálása, a szocialista város egyik fő jellemzője, már a 18. században a közösségi tereket (kórházak, laktanyák, kollégiumok) elkezdik a foucaultli felügyelet³ szempontjaira tekintettel átalakítani: a cél a városstruktúra kialakításakor mindeneelőtt a terek lefedetté alakítása, a megszakítás nélküli felügyelet lehetőségének megteremtése. Ugyanakkor az urbanizációs folyamatot nem követte a városi szocializációra való „odafigyelés”: a faluról származó, népesség integrációját tulajdonképpen problémamentesnek tekintette a rendszer. A faluról városra való területi mobilitást a hivatalos retorika (és legtöbb esetben maguk a „bevándorlók”

is) felfele való társadalmi mobilitásnak tekintette, s ezzel mindenféle problémát „elintéztnek” értelmezett (Pásztor, 2003).

Kolozsvár maga is abba, az akkor még szerencsésnek tartott, helyzetbe került, hogy bőven kivehette a részét a kommunista átszervezési politikából, melynek tulajdonképpeni lényegét a gazdasági egységek államosítása valamint a központosított vezetés képezte. 1948-tól kezdődően, folyamatosan az állam tulajdonában került a gazdasági egységek nagy része, az ipari létesítményektől kezdve el egészen a pénzügyi intézetekig, ugyanerre a sorsra jutott orvosi rendelőkötől, gyógyszertárak éttermekig, mozikig minden. Úgyszintén állami tulajdonban ment át lakások egy tehetősebb része is. Ezen túlmenően, országshoz, a Párt magas jövedelemadót határozott meg (16 százalékról 30 fölé emelte), ami az elkövetkező időszakban lehetővé tett egy erőteljes iparfejlesztést, egyrészt a már meglévő létesítmények modern berendezésekkel való felszerelése által, másrészt, pedig újak építésével. Ez a „művelet” egy nagy arányú ipari növekedést eredményezett, melynek köszönhetően Romániát a leggyorsabban fejlődő országok közé sorolták. Ilyen körülmények között, Kolozsváron is jelentős változások mentek tehát végbe, nagy arányú iparosítás, mely a társadalmi élet minden területére jelentős következményekkel járt. Ez az erőteljes iparfejlesztés a város demográfiai, társadalmi és kulturális helyzetén is nagy változásokat eredményezett.

Igen sokatmondóak a 1948-1988 közötti népességváltozásra vonatkozó adatok. Míg 1948-ban Kolozsvár 121.753 lakost számlált, 1956-ra ez az arány 154.723-ra emelkedett és továbbra is folyamatosan növekedett. 1966-ban újabb harmincezerrel bővült, míg 1977-ben 262.421, 1988-ban, pedig több mint 300.000 ember él a városban. Az ipari fellendüléssel, gyárak, vállalatok létrehozásával egyidejűleg megjelenő munkaerő kereslet nagy tömegeket vonzott Kolozsvárra, továbbá a céltudatos telepítési politika is természetellenesen nagymértékben felduzzasztotta a népességet. Ez a népességrobbanás, pedig gyökeresen megváltoztatta a város külső képét. A történelmi városmag, a lakosság nagyobb hányadát tömörítő új lakónegyedekkel egészült ki (Pásztor, 2003).

A '60-as évektől kezdődően tehát elindult egy városrendezési projekt is, mely nagy lakótelepek építését tűzte ki céljául.⁴ Az alkalmazott építkezésmódról, urbanizációs politikára jellemző, hogy gyakran a tömbházak közti távolság nem haladja meg a 15 métert, illetve, hogy főként a homlokzattal foglalkozik, ami abban nyilvánult meg, hogy a főbb útvonalak mentén tízezeres tömbházakat építettek (lásd Monostor, valamint Mărăști munkásnegyedek), melyek a mögöttük lévő, gyenge minőségű, labirintushoz hasonló épülettömböket voltak hivatottak eltakarni, elrejtetni a nyilvánosság elől (Troc, 2003). A lakáskörülmények, társadalmi összetételüket tekintve nagyon változatosak, ez magától értetődően annak eredménye, hogy a városrészek lakosságának nagy része rurális környezetből származik. Troc „függetlenül elhelyezkedő vagy városi környezetbe áttelepített falvaként” definiálja ezeket a lakótelepeket (Troc, 2003). A panel életmód valójában életformaváltást követő lakóitól. A városba, a lehetőségek közelébe való költözés a lakáskörülményektől, el egészen a személyen kapcsolatokig nagy változtatásokat igényelt, de ugyanakkor újratemelte a lakók többségére jellemző, eredendően rurális életmódot (Troc,

2003, Csedő – Ercsei – Geambaşu – Pásztor, 2004). A romániai erőltetett urbanizáció során az állami lakásépítkezések zöme az új – a rendszer szemléletében modernnek tekintett – lakótelepeken jött létre. Ezek a lakótelepek többemeletes lakóépületekből állnak, melyek többségét alacsony komfortú, rossz minőségű, uniformizált, sorozatterv alapján és sorozatban épített tömbházak alkotják, amelyek gyakran az alapvető szükségleteket sem tudják kielégíteni. Egy másik fontos jellemzője ezeknek a lakónegyedeknek, egyrészt, hogy ezek urbanisztikai képe szembeütően elüt a tradicionális városrészekről, másrészt pedig, hogy ezek a városstruktúrában sajátosan helyezkednek el. Főként a városok peremkerületein kaptak helyet, akár az ott meglévő részek lebontása árán is (Szelényi, 1990b). A lakótelepeken épült lakások nem a piaci mechanizmus keretében kerültek elosztásra, többnyire állami tulajdonú lakásokról van szó, melyek a bérház elv alapján működtek az államszocializmus alatt.⁵ Hétköznapi szóhasználatban ezeket a „*tömbház negyede*”-et, a „*cartiere*”-nek⁶ is nevezik. Gyárak vezetősége által kiutalt lakások ezek, lakóik, adott gyárak alkalmazottai, melynek közreműködésével a lakást kapni lehetett, csupán bérlők. A terv, ezekkel a lakásokkal az volt, hogy egy általános körforgást teremtsenek meg, egy általános népességmozgást a városon belül, ami azt jelentette volna, hogy a család nagyságának növekedésével kisebbből nagyobb lakásba költöznek majd az emberek. Ezért a lakáskiutalás a család nagyságának függvényében történt, a „mindig egyel kevesebb szobaszám, mint ahány családtag” el alapján. Ám ez a terv meghiúsulni látszott, mivel a tömeges faluról történő beáramlás olyan mértékű lakásszükségletet támasztott melyet az állam nem volt képes kielégíteni. Mindez a kutatásunk helyszínén is hasonló módon alakult.

A sajátos szocialista városépítés jellegzetességeinek bemutatása után visszatérünk néhány gondolat erejéig arra, hogy hogyan jellemezhető az a társadalmi kategória akit a szakirodalom munkásosztálynak nevez, illetve hogyan változott ennek helyzete a rendszerváltás során. A szocializmust hivatalosan a munkásosztály társadalmaként definiáltuk, s ennek megfelelően a társadalmi értékrend etalonja is a munkásság lett. Ám élesen különbözött a munkásokról szóló dicshimnusz, a róluk deklarált kép a tulajdonképpeni valóságos munkáshelyzettől (Böhm, 1999). A rendszer tudatában a munkásosztály öntudatos, egységes és rendíthetetlen volt, a társadalom egyéb, kevésbé öntudatos rétegeivel ellentétben. Természetesen a munkásosztályt valamelyest privilegizálta is emiatt a rendszer ám ez korántsem volt olyan arányú, ahogyan azok a deklarációkban szerepeltek. A munkásszármazás sok tekintetben előnyt jelentett a többi társadalmi rétegekkel szemben, így például az egyetemi, főiskolai felvételikén „százméteres” előnyt élvezhettek a munkáscsaládból származó fiatalok (Kulákok gyermekei például nem tanulhattak tovább) (Kligman, 1998). Ez természetesen csak addig működött így, míg az első generáció újra nem termelte magát, azaz a munkáscsaládból kikerült magas iskolázottsággal rendelkező szülők gyermekei esetében ez a séma már nem érvényesült. A privilegizált helyzet a szociálpolitikában is megjelent, így sok munkáscsalád, lakáshoz jutott. A gyárak évente utaltak ki dolgozóiknak, család létszámától függően kisebb nagyobb lakásokat (Verder, 1996, Böhm, 1999).

Természetesen a munkáséletmódhoz gyökeresen hozzátartoztak a nagy ünnepi felvonulásokon, a lépten, nyomon megszervezett közösségi tevékenységeken való kötelező részvétel is (Böhm, 1999). Ám ez e kép „igencsak messze áll a valóságtól”, hisz az ünnepi díszpompa mögött azért létezett a „kemény munkáséletmód” (lásd. Willis, 2001), mely kemény életfeltételekkel és nehéz munkakörülményekkel járt együtt.⁷

Mi történt a munkássággal a rendszerváltás óta? Milyen lehetőségeik, esélyeik lehetnek ma? A romániai gazdaság szerkezet átalakulása a 20. század utolsó évtizedében, valamint az ezredfordulón két fő sajátossággal jellemezhető. Egyrészt, a tervgazdaságról a piacgazdaságra való áttéréssel párhuzamosan a többi közép-európai országhoz hasonlóan lecsökkent az iparban dolgozók, és növekedett a szolgáltatásokban dolgozók száma (Veres, 2003). Az ipari termelés leépülésének következtében tehát sokan elvesztették és elveszthetik munkahelyüket.⁸ A munkásosztály tagjaira nézve a munkanélkülivé válás a teljes marginalizálódással járhat és járt is sok esetben együtt (lásd, pl. Péter, 2003a, 2003b). Úgy is fogalmazhatnánk, hogy ők a rendszerváltás vesztesei, áldozatai (Péter, 2003a, 2003b). Akaratukon kívül kerültek ebbe a megváltozott, számukra furcsa és idegen helyzetbe, ahol az addig megszokott redisztribúciós rendszer helyett a meritokratikus elosztás elve érvényesül, az industrializációs folyamat helyét a dezindustrializációs törekvések veszik át, ahol a domináns szektor immár nem a gépgyártás, hanem sokkal inkább a szolgáltatás, az IT, ahol a teljes foglalkoztatás helyett a kompetitív munkaerőpiac érvényesül, s nagy jövedelembeli különbségek vannak. Ezek az emberek nem rendelkeznek tőkésíthető tudással, tőkésíthető képességekkel, amelyek segítségével beléphetnek a megváltozott szerkezet munkaerőpiacára. (Hozzá kell ugyanakkor tenni, hogy ez az átstrukturálódás sokkal inkább a férfiakat érintette, nem volt ennyire súlyos hatása a női munkásokra nézve. Női munkaerőt foglalkoztató könnyűipari gyárak többnyire külföldi tőkével ugyan, de nagyrészt még ma is működnek (pl. Flacăra készruhágyár stb.), alkalmazottaik, pedig a régiek).

Romániában sajátos helyzetként értelmezhető, hogy, az 1990-es évek első felében a privatizáció üteme lassabb volt, a vállalkozói környezet és a beruházások volumene is alulmarad a többi közép-európai országokhoz képest (Sandu, 1999) Ennek következtében lassabb ütemben fejlődik a szolgáltatási szektor, amely a leépülő iparból kikerült munkásság számára elvileg megfelelő számú új munkahelyet hozhatott volna létre, bár a szférák közötti átjárás nem annyira egyértelmű. A munkanélküliség elől igen sokan a mezőgazdaságban kerestek munkát, többnyire az örökölt és visszakapott kisebb földbirtokon. Ezek jelentős része származásilag gazdálkodói háttérrel rendelkezett. Ezáltal a modernizációs folyamatra nem jellemző, „primér-szektorosodási folyamat” játszódott le, a növekvő munkanélküliség jelentős társadalmi feszültségeket okozott. Ennek hatására egy bűvös kör alakult ki: a fennálló feszültségek hátráltatták a privatizációt, annak hiányában pedig a versenyképes gazdasági vállalatok nem alakulhattak ki. Az iparból kikerült munkásság jelentős részét az 1991-1996 közötti kormányzat egy rendelettel a törvényes nyugdíjkorhatár előtt nyugdíjazta. Ennek következtében 2002-re a nyugdíjasok aránya meghaladta az alkalmazottak számát Romániában (Veres, 2004).

Avizsgálat módszerei · Kutatásom során Kolozsvár legnagyobb lakónegyedeiben – Monostor és Mărăști tér⁹ – élő munkáscsaládok életmódját próbáltam közelebbről megvizsgálni. Az elérhető 1992-es Népszámlálási adatok szerint igen magas az itt élő munkásosztálybeliek hányada, akik vélhetőleg az erőltetett iparosítás következtében kerültek Kolozsvárra és váltak úgymond városlakóvá (vö. Csedő-Ercsei-Geambaşu-Pásztor, 2004). Kutatásom megkísérli a kvantitatív-kvalitatív adatokat ötvözve választ találni arra a kérdésre, hogy a rendszerváltás folyamán miként alakultak át a társadalom ezen szegmensére jellemző életmódbeli mintázatok.

Operacionális definícióban az életmód alatt az egyén életvitelét meghatározó alapvető tárgyi-anyagi feltételeket, a napi tevékenységek változatosságát, intenzitását és sorrendjét, a szabadidő-felhasználás és a fogyasztás különféle mintázatait értem. Ennek megfelelően a dolgozatom empirikus részében először a munkások életvitelének tárgyi-anyagi körülményeit mutatom be. Ezt követően a mindennapi időhasználat foglalkozás-kategóriák szerinti sajátosságait tárgyalom, különös tekintettel a szabadidő-felhasználási módozatokra és a fogyasztási szokásokra. Végül a lakótelepi közösségi létforma sajátos típusának, a szomszédsági viszonyoknak a jellegzetességeire térek ki. Az elemzés során mindegyik dimenzió esetében először a kérdőíves vizsgálat vonatkozó eredményei kerülnek bemutatásra. Ezt a probléma szempontjából releváns interjúrészek elemzése követi, melynek során mélyebb rálátást nyerünk a munkások életvitelének hétköznapi gyakorlatára.

A felmerülő kérdések vizsgálatára tehát minőségi és mennyiségi módszereket egyaránt alkalmaztam. Elemzésemet egyrészt 22 félstrukturált interjúra¹⁰ építem, amelyet 2004. március-június között Kolozsvár lakótelepein élő munkásokkal készítettem, másrészt rendelkezésemre álltak a Civil Kurázi V.¹¹ alkalmával szerzett statisztikai adatok a napi rendszerező tevékenységekre vonatkozóan. Az interjúalanyokat hólabda módszerrel választottam, azaz három egymást nem ismerő családtól kiindulva, az ők nexusaik közvetítésével kerültem kapcsolatba további válaszadóimmal. Mennyiségi adataim csupán a magyar nemzetiségű válaszadókra vonatkoznak. Korábbi – kolozsvári mintán végzett – empirikus vizsgálatok¹² tanulságai azonban azt mutatják, hogy a román és a magyar nemzetiségű lakosság az életmód és a fogyasztói szokások tekintetében hasonlóan rétegzett. Az elemzés során tehát azzal a megalapozott feltételezéssel élünk, hogy az általunk bevont életmód-elemek összefüggései a kolozsvári felnőtt népesség egésze szempontjából is relevánsak. Az életmódra vonatkozó adatok feldolgozása, valamint az időfelhasználás megismerését célzó időmérleg kérdéstömb¹³ eredményei a kvalitatív vizsgálat eredményei kapcsán váltak relevánssá és a dolgozatba beépíthetőkké.

Kolozsvári körkép – az életmód tárgyi-anyagi illetve társadalmi feltételei · Amint azt az elméleti bevezetőben láthattuk, hogy a szerzők körében egyetértés van abban a tekintetben, hogy az életmód alakulását egyrészt az egyént körülvevő anyagi-tárgyi környezet, másrészt a társadalmi környezet, a társadalmi struktúrában elfoglalt hely határozza meg (Köpeczi, 1980). A munkáséletmód rendszerváltás után bekövetkezett átalakulásának társadalmi körülményeiről volt már szó koráb-

ban, így ebben az alfejezetben a munkáséletmód kereteit meghatározó anyagi-tárgyi környezet elemeire koncentrálok.

Amint már említettük, a nagyvárosi munkásréteg a rendszerváltást követően szimbolikus értelemben egy státusvesztésen ment át, a társadalomfejlődés szempontjából kiemelt jelentőségűnek tekintett privilegizált helyzetét egyre inkább olyan státus váltotta fel, melynek egyik leglényegesebb eleme a marxista és a neomarxista szakirodalomban részletesen tárgyalt kiszolgáltatottság. Bár a munkásosztály kiszolgáltatottságának és elidegenedésének vulgár-marxista értelmezései a 90-es évek társadalmi rétegződése szempontjából jórészt irrelevánsak, az kétségtelenül igaz, hogy a rendszerváltás után az említett makrogazdasági átalakulások következtében a munkásréteg életmódjának feltételrendszere (Szántó, 2002) többnyire romlott. S bár életmód-vezetési alternatívái látszólag szaporodtak (elsősorban a szabad munkahelyválasztás következtében), a fenyegető munkanélküliség és az alacsony reálbérek napjainkban is erős strukturális kényszerként határozzák be a munkáséletmódot. Elsőként a munkanélküliségre vonatkozó adataink támasztják alá a fent elmondottakat: a vizsgálat azt mutatja, hogy az alacsony szakértelmet igénylő rutinmunkások, valamint a fizikai munkát végző alkalmazottak köréből lényegesen többen váltak munkanélkülivé életük valamelyik periódusában (42,9% illetve 42,2%) mint a magas szakértelmet igénylő szellemi beosztottak kategóriája (17,9%).

Ez a folyamat azzal magyarázható, hogy a rendszerváltást követően, a nagyipari termelés átstrukturálódása következtében, a gyárak bezárásával, tömegesen bocsátották el a munkásokat, akiknek a szakértelmiséggel ellentétben az új körülmények között piacosítható, hasznosítható tudásuk nem lévén, sokkal nehezebben találtak újra állást. '89 után tehát lényeges változások történtek, kialakult egy erősen differenciált munkaerőpiac, ahol a tercier szektor erősödött mindinkább fel, megkövetelve ezáltal a magasabb képzettséget. Ennek következtében, a munkásosztály, illetve az általa birtokolt szakértelem elérték-telenedett, perifériára szorítva ezt a réteget.

Ezt bizonyítja a foglalkozási kategóriák szerint összehasonlított jövedelmi helyzet is. A magas szakértelmiségi foglalkozások esetében a háztartások lejben kifejezett átlagjövedelme jóval meghaladja az alacsonyabb foglalkoztatási csoportok esetében megjelenő összeget. Míg a magas szakértelmiségi háztartások esetében ez az összeg nem egészen 15 millió lej (14. 356. 863), addig a munkáscsaládok átlagjövedelme az előbbiekéhez viszonyítva kevéssel több, mint a fele (8. 186. 410). Ez a különbség nagymértékben arra enged következtetni, hogy a munkásosztály által végzett munka jóval alacsonyabb bérezési kategóriába esik, mint az értelmiség esetében. Illetve magában foglalhatja azt a tényt is, hogy a munkáscsaládokban sokkal nagyobb valószínűséggel munkanélküli valamelyik családtag.

A jövedelem szintjében jól érzékelhető különbségek következménye az is, hogy a munkáscsaládok esetében a jövedelem nem teszi lehetővé nagyobb összegek megtakarítását. Így gyakorlatilag a jövedelem nagy részét kötelező költségekre, valamint létfenntartási célokra költik. Ennek eredményeképpen, pedig jóval ritkábban nyílik lehetőség nagyobb, a háztartási munka megkönnyítésére szolgáló befektetésekre. Ismételtelen megjelenik a magasabb pozíciókban lévők jobb anyagi helyzete, azáltal, hogy sokkal nagyobb százalékuknak nyílik lehető-

sége kisebb nagyobb összegek megtakarítására. A jövedelem színvonala ugyanakkor meghatározó értékű a háztartások által választott fogyasztási, a szabadidő-eltöltési módzatok tekintetében. A jövedelem, mint olyan, lehetőséget teremt, ám ugyanakkor keretet is szab bizonyos típusú fogyasztási modellek kialakulására. Ugyanígy a jövedelem függvényében dönthetjük el, hogy a szabadidős tevékenységek széles skálájából melyik mellett voksolhatunk.

Egy másik, az életmódot meghatározó tényezőként vizsgáltuk a háztartás által birtokolt vagyontárgyak mennyiségét, ezek meglétét vagy hiányát. A foglalkozási kategóriánkénti összehasonlítás eredményeként kapott adatok alapján nagy eltérések mutatkoznak néhány vagyontárgy esetében. Egyrészt, a fizikai munkát végzők esetében a számítógépet birtoklók aránya (34,4%), illetve az internet elérhetőséggel rendelkezők aránya (8,8%) jóval alacsonyabb, mint a magas szakértelmiséget igénylő szellemi beosztott kategória esetében (72,7%-ának van számítógépe, 30,4 %-nak pedig internet elérhetősége), ám az egyéb vagyontárgyak esetében (pl. videó, cd lejátszó) ez a különbség bár létező, már nem annyira számottevő. Míg a magas szakértelmet igénylő beosztottak és vállalkozók 50,9 százalékának van videója és 71,4 százalékuknak CD lejátszója, ez az arány a fizikai munkát végzők esetében 32,9 illetve 42,7 százalék. Ennek magyarázatáért említhető a nemrégiben elindult részletre történő vásárlás folyamata, olyan lehetőség mely az alacsonyabban fizetettek körében igen elterjedt is vált. A jövedelmi szint alacsony voltából adódó nehézségeknek köszönhetően tehát, nem nyílik más lehetőség ilyen jellegű értéktárgyak vásárlására, ezért a részletre való vásárlás nagymértékben javítja a háztartás-felszerelésének lehetőségét.

Bourdieu (1979) meglátása szerint a munkásosztály habitusa messzemenően egy funkcionális gondolkodásra és ez által a hiány kultúrájára kényszeríti magát. Pl. ruhavásárlás, lakberendezési tárgyak vásárlása tekintetében, ahol az ár a tartósság és a hasznosság kritériuma háttérbe szorítják az esztétikai nézőpontot. A hiánygazdaság ezen aspektusainak érvényességét támasztják alá a jövedelmi helyzet szubjektív megítélésére vonatkozó adatsorok is: az átlaghoz viszonyítva (34,2%) a munkások körében szignifikánsan nagyobb arányban vannak azok, akik jövedelmükből csak a minimális létszükségleti cikkeket tudják megvenni, illetve drágább dolgok megvásárlására már nem futja (42,8%).

A rendszerváltás előtti periódushoz viszonyítva a nagyváros-lakók életmódját meghatározó strukturális feltételek a munkásosztály rovására történő irányban módosultak. Az alacsony foglalkoztatottság, a munkásosztályon belüli magas arányú munkanélküliség, az alacsony bérezés, mind olyan tényezők, melyeket a korábbi helyzethez, a kivételezett, privilegizált státushoz képest, nagy mértékű igazságtalansággként értékel ez a réteg. Többségük számára (68,8%) a szocialista egyenlőségelv jelenti továbbra is az ideális társadalmi berendezkedés alapjait. A társadalmi, gazdasági átrendeződést tehát nem pozitív változásként élik meg, úgy vélik, hogy minden, ami eddig történt, lerontotta addigi, majdnem középosztályi helyzetüket:

„Azelőtt adtak lakást, a fiataloknak jó-rossz, de volt egy munkahelyük, egy biztos fizetés, aki akart dolgozni annak volt ahol és akkor megvolt mindene. Most dolgoz-

hatsz reggeltől estig megállás nélkül, míg meghalsz, aki lop, annak van, nem, mint annak, aki dolgozik. És nem büntetik meg őket, hogy eltűnnek, mind kéz a kézben járnak (mâna în mâna toți)” (27 éves nő, román, munkás)

„89-ben ott ültem nyolc órát a munkában és tudtam, hogy ahogy megkapom a fizetésem máskor az előlegem, tudtam, hogy megspórolhatok pénzt, hogy nyaralni menjünk. És nem csak én, az egész család. Utoljára szabadságon 90-ben voltam, egy három, vagy hány csillagos szállodában voltunk Eforie Nordon¹⁴ 19 napot, négyen és pénzzel jöttünk haza onnan. De most nem tudom megengedni magamnak, hogy elmenjek... Mentem operába, mentem előadásokra, még idegesített, hogy nem jönnek együttesek, lehetett bármi, könnyűzene, népzene, balett, bármi. Most már nem megyek, 91-ben, 92-ben vagy nem is emlékszem mikor voltam utoljára egy előadáson, azóta nem voltam” (50 éves nő, román, készruhágyárban vasalónő).

A munkásréteg kedvezőtlenebb életkörülményeire utalnak a lakásviszonyok foglalkozás-kategóriánkénti eltérései is. Eszerint a fizikai munkát végző alkalmazottak körében egy főre jutó szobák száma (0,84) jelentősen elmarad az átlagtól (1,03).

Az életmód aspektusai · Időfelhasználás. Az életmód kutatásának igen fontos részét képezi az időfelhasználás-mintája, a rendelkezésre álló idő beosztása, mivel a végzett tevékenységek köre, gyakorisága, időráfordítása és annak szerkezete tükrözi, hogy milyen mértékű anyagi, kapcsolati és kulturális tőkével rendelkeznek a társadalom különböző csoportjai.

Az emberek időbeosztása, időfelhasználása a szokásrendsze-
reikbe bekerülő és onnan kieső (időlegesen vagy tartósan) tevékenységek köre életkorukkal, társadalmi – kulturális – anyagi helyzetükkel, a korlátok és lehetőségek megszabta mozgáster alakulásával együtt változik. A mindennapi életvitel, a körülmények, környezet hatására, annak szorításában alakul. A mindennapi tevékenységek, szokások, minták alakítják a belátható jövő „alulról alakítható körülményeit” (Falussy, 2004). Munka, tudás, egészség, család, gyermek, idős – ha magas éréket képvisel egy társadalomban – ott az emberek is felértékelik magukat, törekcsenek a rendelkezésükre álló javakkal célszerűen és távlatosan gondolkodni. Az időfelhasználás szabadsága bár relatív, mégis számos feltétel függvényében alakul, mint például az iskoláskorban megalapozott készségek, a családi minták, az egyén aktuális állapota. A két szélsőség között folyamatos átmenet létezik. Egyrészt az értékes, értékelt, jól beosztott, sokoldalúan felhasznált, aktív idő, valamint az értékét veszített, pazarló, egyoldalú, nem hasznosított idő között (Falussy, 2004).

Az időfelhasználás szerkezeti elemzésekor három nagy funkcionális egységet különíthetünk el:

1. Biológiai, létfenntartásból adódó fiziológiai szükségletek – alvás, étkezés, testi higiénia.
2. Társadalmi létből levezethető kötöttségek – munka, tanulás, közlekedés.
3. Szabadon felhasznált idő, melynek alapvető feladata a fizikai, szellemi, lelki rekreáció, a személyiség karbantartása, és fejlődésének biztosítása.

E három nagy egység meghatározó eleme a társadalmilag kötött idő melynek csökkenő –tendenciája csökkenő vagy alacsony foglalkoztatással függ össze, illetve növekvő dinamikája a növekvő vagy magas szabadidő forrása. Az időmérleg szerkezeti elemzésekor az alábbi mutatók jelzik leginkább az életmódbeli, életvitelbeli szélsőségeket, különbségeket.

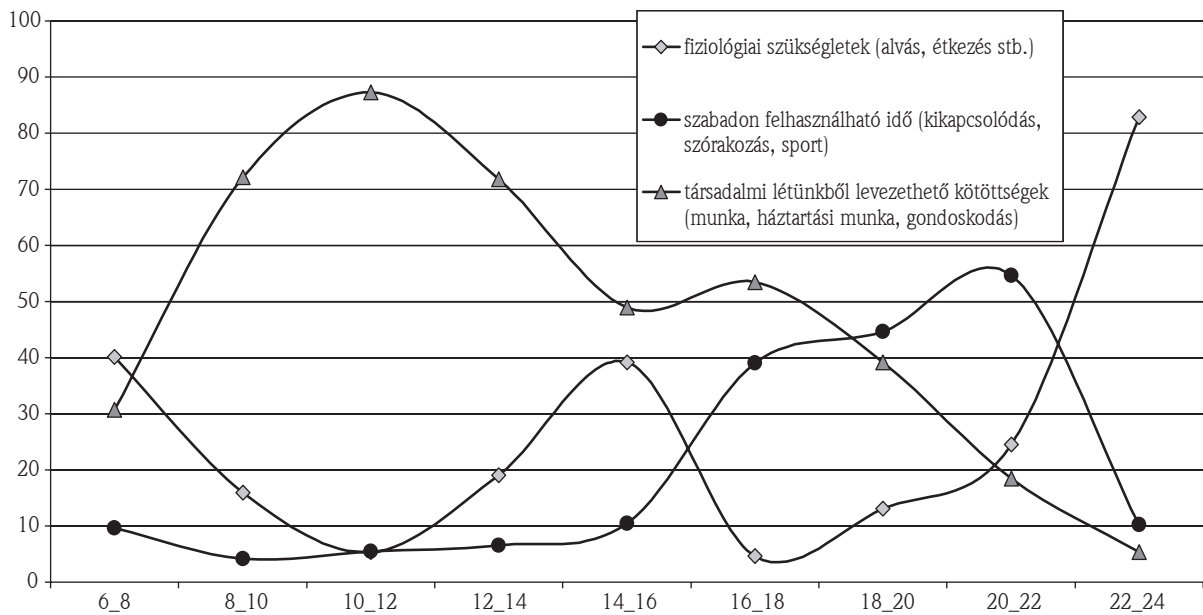
a. Napi időalapon belül a társadalmilag kötött (munka, tanulás, közlekedés) fiziológiai és szabadidős blokkok arányai.

b. Összes munkaidőn belül a kereső-termelő, illetve a háztartásbeli munkaidő blokk mennyisége.

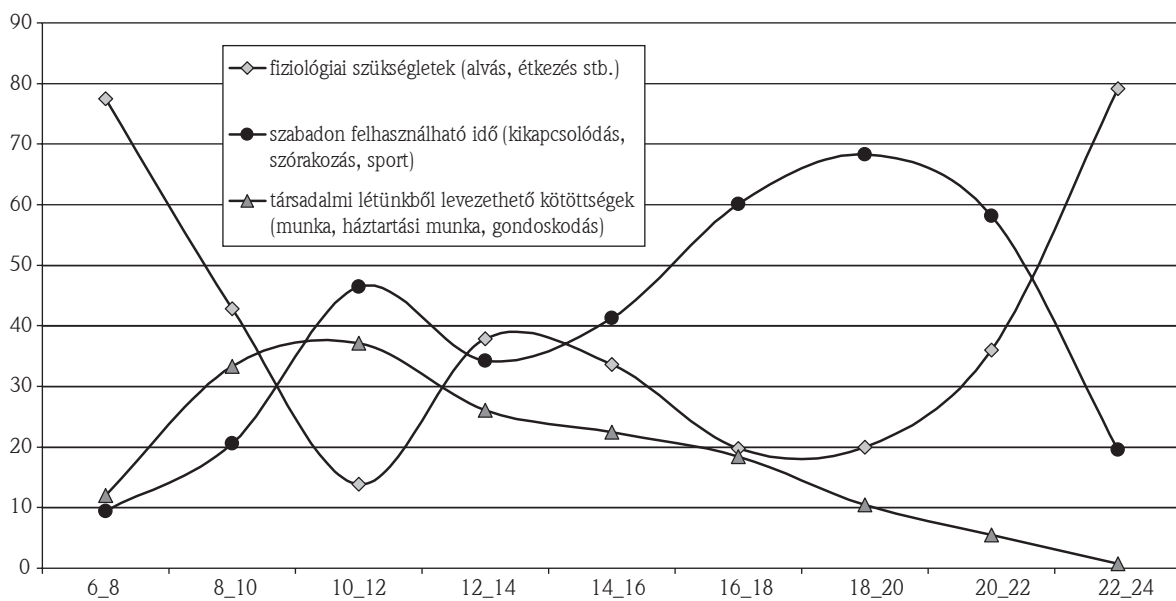
c. Összes kereső-termelő munkaidőn belül a főfoglalkozású munkaidő és a jövedelemkiegészítő, rendszeres pénzjövödelmet pótló, kiadás-megtakarító munka mennyisége és aránya. Gazdaságilag nem aktív rétegek (tanulók, rokkantak, munka-

nélküliek, nyugdíjasok) létszámának és arányainak együttes növekedésével csökken a főfoglalkozású munka, és nő a jövedelem-kiegészítés súlya. Alacsony keresetek esetében nő a jövedelem-kiegészítés kényszere, és fordítva, magas kereset esetén csökken ez a kényszer és nő a szabadidő mennyisége, illetve minőségi változásokat is eredményez a szabadidő eltöltésében, többértűbb, változatosabb, aktívabb felhasználás válik jellemzővé (Falussy, 2004).

Először nézzük meg, hogyan alakul ilyen kritériumok mellett (fiziológiai, szabadidős, illetve társadalmilag kötött idő) az időbeosztás a teljes népességre vonatkozóan hét közben valamint hétvégén.

1. ábra. Időfelhasználás hétköznap (teljes népesség, százalékok).

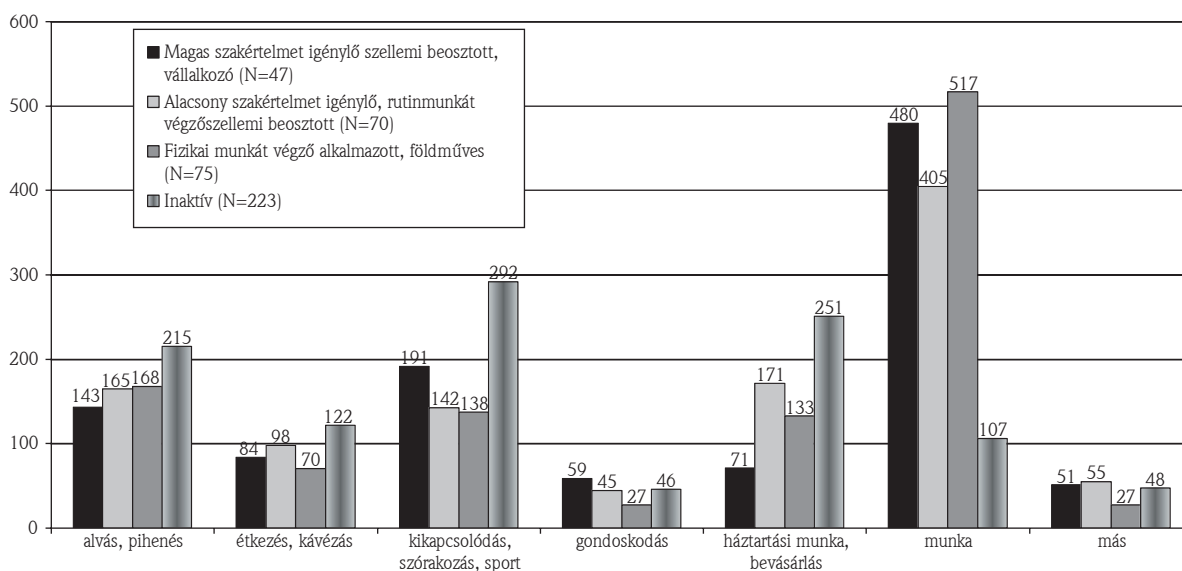
2. ábra. Időfelhasználás hétvégén (teljes népesség, százalékok).

Amint az a különböző tevékenységformák foglalkozási kategóriák szerinti összehasonlításából kiderül a fizikai munkát végző réteg jóval korábbra időzíti az ébredést, illetve a felkelést, mint a többi foglalkozáskategóriába tartozók, a munkásosztály számára tehát hamarabb kezdődik el egy átlagos munkanap. Ennél fogva a gondoskodás – ami a gyermekek, idősek ellátását jelenti – szintén korábbi időperiódusra tevődik. Ugyanígy a fiziológiai szükségletek kielégítése (tisztálkodás, étkezés) is hamarabb történik. Megfigyelhető különbségek adódnak gondoskodás tekintetében, melynek intenzitása és volumene mind a magas szakértelmet igénylő szellemi beosztottak, mind pedig az alacsony szakértelmet igénylő rutinmunkások körében jóval magasabb, mint a munkásosztály esetében. Magyarán a magasabb beosztásban lévők többet foglalkoznak gyerekeikkel.

A munkaidő hosszúsága is eltéréseket mutat foglalkozáskategóriánként. A munkásosztály esetében, ahol a munkaidő valamivel korábban kezdődik a másik két csoporthoz képest, hamarabb is fejeződik be, mint ahogy az a magas szakértelmet

igénylő szellemi beosztottak esetében történik. A fizikai munkát végzők munkaideje átlagban déli 12 és délután 4 óra körül ér véget. Ettől kezdve megnövekedni látszik a háztartási munka, illetve a pihenés, kikapcsolódás volumene. Ugyanez történik az alacsonyabb beosztású rutinmunkások esetében is, ám az értelmiségi kategóriában egész más a helyzet. Egy átlagos hétköznap egész ideje alatt igen elenyésző a háztartási munkákra fordított idő intenzitása a többi kategóriához képest.

A háztartási munkák esetében (főzés, takarítás, bevásárlás, mosás, stb.) jól láthatóan kiemelkedik az inaktív csoport, mely munkahely hiányában, főállásban a háztartás körüli teendőket végzi délelőtt, azaz munkaidő alatt. A munkaidő végeztével – átlagban délután 4 óra körül – ennél a kategóriánál egyre kevésbé válik domináns tevékenységgé ez a munka, helyét, pedig egyre inkább átveszi a kikapcsolódás, a szórakozás. Este 8 és 10 között kissé megugrik az étkezés aránya minden kategória esetében, majd 10 óra után egyértelműen a pihenés, az alvás kerül előtérbe.

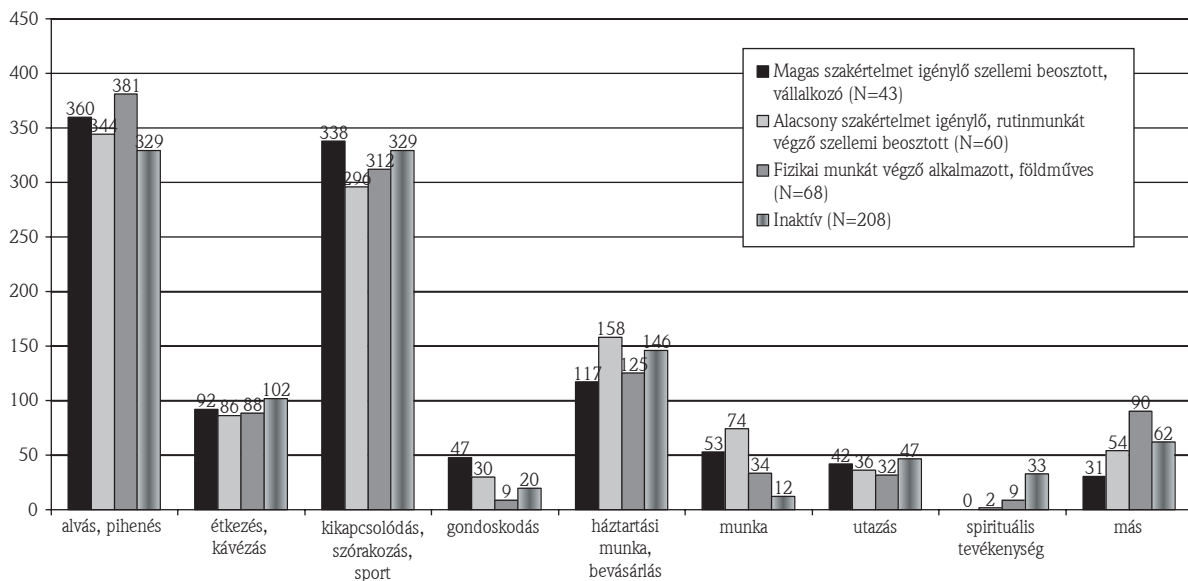
3. ábra. Tevékenység típusok időtartama (percben) egy átlagos hétköznap 6 és 24 óra között, foglalkozáskategóriák szerint.

Számottevő eltérés a munkások és a többi foglalkozáskategória között elsősorban a munkára fordított idő vonatkozásában mutatható ki.¹⁵ Eszerint a munkások – bevallásuk szerint – napi több mint nyolc órát töltenek munkával, szemben a rutinmunkát végző szellemi beosztottak esetén mért kevesebb, mint hét órával. Nem tudni pontosan azonban, hogy a különbség valóban eltérő munkamennyiséget, vagy pedig rétegenként eltérő munkaértelmezéseket takar. Ez utóbbi érvelés mellett szól az, hogy a háztartási munka és a munkahelyi munka összehadott mennyisége a két kategória esetében hasonló.

A tradicionális munkakultúrában gyökerező sajátosság,

hogy a munka piaci értéke másodlagos fontosságú a normatív szerepe mögött. Ilyen értelemben elképzelhetőnek tűnik, hogy a munkakultúrákban funkcionálisan kevésbé különül el a háztartási és a munkahelyen végzett munka, így a háztartásban végzett munka egy része is „főmunkaidőnek” minősül.

Hasonlóan a tradicionális munkamorál elemei közé tartozik a folyamatos „foglalkoztatottság” kívánalma, ilyen értelemben a nem közösségileg megélt szabadidő-töltés illegitim tevékenységnek minősülhet. Ezzel összhangban az adatok azt mutatják, hogy a munkások körében a szórakozásra, kikapcsolódásra töltött idő szignifikánsan kevesebb, mint az értelmiségiek esetén.

4. ábra. Tevékenységtípusok időtartama (percben) egy átlagos hétvégi napon 6 és 24 óra között, foglalkozáskategóriák szerint.

A fentiekben elmondottak úgy tűnik, hogy a hétvégi tevékenységre vonatkozóan kevésbé érvényesek. Ebben az esetben csak a munkára fordított idő vonatkozásában van eltérés a kategóriák között: az adatok azt mutatják, hogy a munkások kevesebbet dolgoznak, mint az alacsony szakértelmet igénylő munkát végző beosztottak

Szabadidő – munkaidő. A munkaidő és szabadidő fokozatosan válik el, és ez az elválás nem csak a munkaidő átalakulását jelenti, hanem a szabadidőt is. Legközvetlenebb értelemben azt jelenti, hogy a munka szervezett ideje formálja a szabadidőt. A munkásosztály esetében az első említett tevékenység minden esetben a munka, mely kihatással van a szabadidő, egyáltalán az időbeosztás alakulására. A munkaidő, mely nem tőlünk függ, mely mások által meghatározott, sok esetben kényszer, mely minden egyébtől függetlenül reggel 6-8 óra között elkezdődik, és ki tudja meddig, a napi „normától” függően eltarthat. A munka, mely napi rutinná válik, és így alakítja az egyéb napi tevékenységeket is.

Alapvető kérdés e téma kapcsán az, hogy mennyire, vagy egyáltalán szétválik-e a munka- és a szabadidő, illetve, hogy miként értékeli a szabadidőt, szabadidőként perceptálják-e, megjelenik-e az „én időm, mi időnk, mások idejének” (my time – our time – other time) (Adam, 1995) elkülönítését az időfelhasználásban.

Elemzéseim alapján elmondható, hogy a munkaidő, mely tulajdonképpen társadalmilag kötött időt jelent tehát, mint a „mások ideje” (Adam, 1995: 29-42) jelenik meg, általunk nem befolyásolható, mások rendelkezése az időnkkel. A mások ideje ugyanakkor tulajdonképpen nem csupán időnket köti le, és nem csak a munkatevékenységünk idejét befolyásolja, hanem annak ütemét, lefolyását is teljes mértékben meghatározza. A mások ideje tehát kötött idő, kötött ütemmel, felügyelet mellett.

„megjelenünk a munkában (ne prezentăm la servici) reggel 6-kor, és várjuk hogy megmondják mi az aznapi munka” (55 éves, férfi, román, alkatrészgyári munkás)

„Patronunk van, német patron, mindig közöttünk vannak és mindig kiváló minőséget követelnek, elég nehéz, stresszes, mindig kiváló minőséget követelnek, nagyon nehéz a munkában. Nehéz reggel háromnegyed 7-től délután 4-ig a tű hegyét nézve, ez van ...” (40 éves, nő, román, varrodai munkás)

Ezzel szemben, a szabadidő, tulajdonképpen az „én időm”, amivel mindenki a maga tetszése szerint rendelkezhet, szabadidőként értékelődik, annak ellenére, hogy gyakran munkával telik. A nők esetében, ez a háztartási munkával eltöltött időt jelenti főként, egy úgynevezett második műszakot, mely igen meghatározó az időbeosztás tekintetében. A munkaidőt követő, szintén kötelező tevékenységként jelenik meg, de már nem mások által irányított. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a háztartásbeli tevékenységek, mint főzés, takarítás, mosás, bevásárlás, azt a terület jelentik, ahol a nők teljhatalommal rendelkeznek, tőlük függ, hogy mit, mikor és hogyan végeznek el.

De mi is tulajdonképpen a szabadidő? A fogalom meghatározása sok irányból történhetett. Ha a gazdaság szempontjából közelítjük meg, akkor a munkaerő regenerálódását jelenti. De vonatkozhat a termelő tevékenységtől mentes időszakokra. Szabadság sokféleképpen értelmezhető lehet. A szovjet irodalomban a szabadidő fogalmát a személyiség teljes körű fejlődésével asszociálták. Eszerint a harmonikusan fejlett személyiség kialakulása szellemi, morális és fizikai erőfeszítéseket követel meg az egyéntől. Természetesen a pihenés, a szórakozás is fontos részét képezik a szabadidőnek, de súlyuk, értéke közel sem akkora, mint a tanulás, önévelés, esztétikai tevékenységek esetében (Hilmi, 1991).

A tulajdonképpeni szabadidő sok esetben még hétvégén sem, vagy nagyon ritkán jelenik meg, mint pihenéssel, kikapcsolódással töltött idő. Az elsőgenerációs városiak esetében a hétfőre jelenti a „falura menés”, a földműveléssel való foglalkozás idejét. Gyakorlatilag a pénteki munkaidő befejeztével elkezdődik egy másik műszak, ami intenzív fizikai munkával eltöltött időt jelent. Ennek tulajdonképpen két oka is van. Egyrészt a

földek visszaszolgáltatásával lehetővé vált, mintegy jövedelem kiegészítésként az önellátó gazdálkodást, a háztartásban szükséges zöldségfélék, gyümölcs termesztését, nem ritkán, pedig állatok tenyésztése is előfordul. Másrészt pedig „ha már van, kezdjünk vele valamit” típusú magatartás is tetten érhető.

Ezek a tradicionális minták, egy másfajta időbeosztást eredményeznek. A természet által irányított munkaprogram, ha nem is tudatosan, de mindenképp megjelenik az ilyen családok napirendjében. Az évszakok váltakozása illetve ennek kihatása az életformára, az időbeosztásra egyértelműen meghatározó jelenség.

„Télen megyünk leggyakrabban látogatóba. Télen inkább látogatjuk egymást mint nyáron. ... Télen is megyünk falura, de csak úgy, hogy meglátogatjuk és jövünk vissza.”
(nő, 40 év, román, készruhágyári munkás)

Bármennyire is furcsán hangzik ezt egy városlakótól hallani, mégis a fenti sorokból egyértelműen kiténik, hogy mennyire élesen megjelenik a természet ütemezése, az, hogy nyáron dolgozni kell, télen viszont az ember inkább ráér egyébbel foglalkozni. Azokban az esetekben, ahol nem elsőgenerációsokról van szó, vagy elsőgenerációsok, de nem rendelkeznek földdel, esetleg nincsenek rokonaik falun, a hétvége szintű munkával telik, azzal a különbséggel, hogy ez a háztartáson belül telik.

„Hétvégén egy kis takarítás, egy kis mosás, egy kis ez, egy kis az, amit elhalasztunk hét közben, azt biza szombaton be kell, pótoljuk valahogy, valamilyen módon.”
(Nő, magyar, 53, készruhágyár)

Munkához, munkahelyhez való viszony. Úgy a munkásosztály, mint más kategóriák esetében a tulajdonképpeni idő nagy hányadát az emberek a munkahelyen töltik. De míg a középosztályra jellemző foglalkozások sok esetben karrierlehetőségként jelennek meg, egyfajta sikert nyújtanak, és önbeteljesítés érzését hordozhatják magukban, addig a munkásosztály esetében legtöbbször ez a tevékenység anyagi kényszerként jelenik meg. Éppen ezért, nagy igény mutatkozik a kollégákkal, felettesekkel való közvetlenebb viszony meglétére, mely ez által könnyebben átvészeltetővé teszi a nyomasztó gyári környezetet, az ott eltöltött időt. Ennek az elvárásnak, vagy nevezük sokkal inkább emberi szükségletnek köszönhetően, a munkahely, maga gyár, a műhely egyfajta közösségi funkciót is ellát. Egyrészt kialakít egyfajta szolidaritást a munkások között, illetve a sok ideig történő összezártság erősebb kötések kialakulásához vezet.

„... a munkában, mint egy család úgy vagyunk. Fele időmet ott töltöm, én legalábbis megpróbálom jól érezni magam a kolleganőkkel” (Nő, 45 éves, román, cipőműhelyi alkalmazott)

„Meg van egy-egy szülinap, azt ott ünnepeljük meg benn egy kicsi, szűk körben, egy téstával, egy kávéval., mikor hogy áll a zsebpénz, tehát, hogy maradjon egy emlék.” (Nő, magyar, 53, készruhágyár)

Ám ezek a kapcsolatok nagyrészt csak a gyáron belül érvényesülnek, a munkaidő lejáratá után megszűnik ez a szolidaritás, a közösségi jelleg csak az intézmény keretein belül funkcionál, gyáron kívül tehát nem jellemző ez a fajta baráti viszonyulás, nem meghatározóak a közös szabadidős tevékenységek.

A munkahely, mint a második otthon, mely nyugalmat, biztonságot nyújt, pontosan, ahogy egy korábbi említésből is kiténik, mint második család funkcionálhat sok esetben, kikapcsolódást jelent.

„Szeretek menni, talán ott egy kicsit kikapcsolódik az ember, ott egy kicsit beszélgetünk, meg egy hír, egy másik hír, mindegyik elpanaszolja a baját, az is egyfajta változás, kikapcsolódunk az itthoni gondoktól. Lehet hogy kapunk egy jó tanácsot, vagy adunk egy jó tanácsot egyik a másiknak. Meghallgatjuk, ha tudunk segíteni, akkor segítünk, ha nem az egyedüli, aki segít, a Fennvaló” (Nő, magyar, 53, készruhágyár)

Szabadidő-eltöltési módzatok. Amint azt már a fentiekből is láthattuk, a jövedelem, fontos életmód-meghatározó elem. A rendszerváltást követően a szabadidő eltöltési módzatok skálája, addig nem ismert mértékben kiszélesedett, megnőtt az egyén választási szabadsága, ám a különböző szabadidős tevékenység választása mindenek felett egy viszonylag stabil jövedelmet feltételez. Megfigyeléseimből egyértelműen következtethetünk arra, hogy a munkásosztály esetében a szabadidős tevékenységek milyensége elsődlegesen anyagi tényezőkre vezethető vissza.

A másodlagos tevékenységek megjelenése, gondolok itt földművelésre, kisvállalkozásra, melyek természetszerűen szabadidőhiányt eredményeznek, elsősorban az alacsony jövedelem kiegészítésének igényéből származnak. Ez természetszerűen átalakítja az időfelhasználás sémáját, de nem zárja ki teljes mértékben a kikapcsolódásra szánt időt, a pihentető tevékenységeket. Sőt inkább azt állíthatjuk, hogy más jelentéstartammal tölti fel ezeket, tartalmukban némileg átalakítja. Ezek után nézzük meg, hogyan is tölti szabadidejét a munkásosztály, hogyan pihen ez a réteg.

A rendszerváltás követően a munkahét lerövidülésének következményeként megnövekedett a szabadidő, ám ennek ellenére, anyagi okokból nyilván, gondolok itt a reálbérek csökkenésére, az emberek egyre olcsóbb szabadidős tevékenységek fele fordultak. Pontosan ilyen megfontolásokból (olcsó, kényelmes, nem igényel semmiféle erőfeszítést) ezért vált a televíziózás ily népszerű tevékenységgé.

A kilencvenes évek elejéhez képest a jövedelemnövekedés jóval az áremelkedés szintje alatt maradt, tehát nem beszélhetünk egyensúlyi helyzetről. Amíg az árak nagyobb arányban növekednek a jövedelemhez képest, addig a jövedelem alig a létfenntartáshoz szükséges javak és szolgáltatások fedezésére elégséges csupán, ez válik prioritássá, minden egyéb költség lefaragása ezt segíti elő, ezt próbálja javítani.

A 90-es évektől kezdődően, a szabadidős tevékenységek palettájának kiszélesedésével egyidőben, egy igen széles kínálat is jelentkezik. Többek között a televízió- és rádióadók számának hirtelen megnövekedése, egy nagy arányú népességet vonzott a képernyők elé, úgy is fogalmazhatnánk, hogy szabadidős

tevékenységek versenyében a televízió „testhosszal veri” az egyéb módozatokat. Az olcsó bérletek sok adóval, az otthon ülés kényelmével kecsegtetve, sok azelőtt kedvelt tevékenység helyét átveszi. 1990 óta Romániában a családok 53%-a vásárolt tévékészüléket, és szintén '90 óta vált a televíziózás a román társadalom elsősorú szabadidős tevékenységévé (lásd. Chiribuca-Comsa, 1999).

A szabadidős tevékenységek terén tehát döntő módon a televíziózás jelenik meg, ennél ritkábban az olvasás és a rádiózás, mely különböző tevékenységek ideje alatt történik, tehát háttérrádiózás, továbbá helyet kap még a kirándulás, illetve rokokok, szomszédok látogatása. Anyagi okok miatt, a kirándulás nem hosszabb távú, nyaralás jellegű, hosszabb tevékenységet, hanem sokkal inkább a közeli zöld övezetekben eltöltött családi délutánt jelenti.

„Kirándulni is kijárunk, de ritkábban, fiatalabb korunkban akkor mentünk, 89- előtt többet kirándultunk. Mentünk akkor, volt egy társaság, össze volt szokva, mentünk sokat, mentünk halászni, Beszterce fele mentünk. Volt, amikor ott töltöttünk egy hét szabadságot. Mostanában, ha kimegyünk, ide az erdő szélére, de azt inkább így vasárnap delelőtőnként. Az egyik sógornőm lakik itt közel, vele szoktunk.” (53 éves, nő, magyar, készruhágyár)

„még alkalmakként, kimegyünk a Bükkbe, na hát, amikor jó idő van, es nekünk is van kedvünk hozzá, de hogy úgy elmenjünk valahová...nem nagyon...nem engedhetjük meg magunknak, a fizetések, olyanok amilyenek, segítséget, pedig nem ad senki...” (Nő, román, 40, varroda)

„Mikor van szabadidőnk, főleg vasárnaponként, akkor van a férjem is itthon, kimegyünk sétálni a parkba, vagy a városba. Néha meglátogatjuk anyósomat falun. A férjem nagy halász, imádja, na és akkor ő elmegy halászni, én ritkán megyek vele, inkább maradok anyuval, beszélgetünk.” (30 éves, nő, varrodai munkás)

Fogyasztási szokások. A munkásosztály fogyasztási szokásait szintén nagymértékben a jövedelem határozza meg. Vizsgálataim alapján elmondható, hogy ezekben a családokban, a fogyasztásra vonatkozó döntéseket a nő hozza meg, ő az, aki irányítja a háztartást. Élelmiszer valamint ruházati cikkek vásárlásánál egyértelműen megjelenik az anyagi vonzat.

„Többnyire én végzem a bevásárlást. Keresem az üzleteket, ahol egy kicsit olcsóbb, mert nagyon... akár hogy osszuk, szorozzuk nagyon szűk a pénz.

Össze szoktam járni itten a Monostort, ismerem a környéken az üzleteket, tehát...van, ami olcsóbb, van ami drágább. Nekünk szerencsénk van, adják ezeket a bonokat is, és normális, hogy az ember felhasználja, mert... Cukrot, olajat. Elmegyek az Oncosig. Itten a Minervába nem kapnék olyan olcsón.” (Nő, magyar, 53, készruhágyár)

Ugyanakkor az új bevásárlóközpontok megjelenése is nagy hatással van a fogyasztási szokásokra. Ezek által a munkásos-

tályon belül is megjelenik a felhalmozó modell, az egész hétre történő bevásárlás.

„A Billába járunk bevásárolni, olyankor egész hétre megveszem, ami kell, mert sokkal könnyebb így. Hétközbe dolgozunk, nincs idő még arra is, akkor mikor pihenek. Így pedig, ha hétvégén megveszem, akkor hét közben nincs még ezzel is bajom.” (45 éves, nő, román, készruhágyár)

A szomszédsági viszonyok alakulása. A szomszédsági viszonyok, a rendszerváltás előtt megszokott, sok esetben egymásraultaltságból fakadó szoros és kölcsönös szomszédi kapcsolatok, ma, mint gyenge kötések jelennek meg a munkáscsaládok életében. A szomszédok sok esetben ismeretlenek, idegenek. Ez természetesen a rendszerváltás után megjelent ingatlanpiacnak tulajdonítható, mely korábban nem létezett, az elköltözés esélye talán csak a család gyarapodása esetén kérvényezett másik lakás kiutalása esetén volt lehetséges. A rendszerváltás azonban nagy változást hozott azáltal, hogy lehetővé vált a lakásmobilitás.

Kialakultak jó, kevésbé jó, illetve rossz negyedek, a magasabb jövedelemmel rendelkezők „jobb” negyedekbe költöztek, a gyengébb anyagi helyzetben lévők, pedig eladták az államtól potom pénzért megvásárolt lakásaikat, és minőségileg kisebb, gyengébb lakásokba költöztek. Tehát beindult egy erőteljes népességmozgás a városon belül, a lakásokat adták, vették, sorra jelentek meg az ingatlanközvetítők.

Ugyanakkor nem elhanyagolható szempont az sem, hogy '89 után a Kolozsváron tanuló egyetemisták száma nagyon megugrott, és a bentlakáshiány miatt sokan albérletbe, kintlakásokba költöztek. Ritkán találni olyan lépcsőházat, ahol ne lagnának egyetemisták, vagy egyetemet végzett fiatalok. Ilyen körülmények között, illetve a mindennemű melléktevékenységek megjelenésének okán kialakult időhiány miatt a szomszédsági viszonyok nagyon meggyengültek.

„Olyan, mint egy nagybacska falu. Én mindenkit ismerem. De volt egy nagy hullám, azok, akik nem bírták fizetni a költségeket, mert kevés volt a fizetésük, eladták a lakásokat. Elmentek falura, elmentek Tordára, ahol olcsóbban vettek más lakást. A különbségből megpróbálták nyugodtabban élni. Én is gondolkodtam rajta, ha megérem, hogy nyugdíjba menjek, én is visszaköltözöm falura. Itt hagyom a lakást, a fiamnak legalább lesz, ahova költözzön” (férfi, 55 éves, román, alkatrészgyári munkás, van egy kis üzlete)

Ott, ahol mégis létezik még valamilyen szorosabb viszony a szomszédok között, az annak tulajdonítható, hogy ezek a lakótelepi tömbházlakások elsősorban gyárak által kiutalt lakások voltak, melyekhez, albérli szerepben, kérvény benyújtásával, hosszas várokozás után juthattak az alkalmazottak. Így nagyon gyakran egy adott gyár munkásai közül többen is egy tömbházban, sőt egy lépcsőházban kaptak lakást. A szomszédsági és kollegiális viszony kettőssége, szorosabb kapcsolatot szült ezekben az esetekben. Gyakrabban látogatták és látogatták egymást, gyakoribbak a közös szabadidős tevékenységek.

Hétvégenként együtt járnak kirándulni, esténként együtt kártyáznak, söröznek, beszélgetnek. Ezekben az esetekben a lépcsőház bejáratánál felállított asztal nem veszítette el közösfunkcióját, és még ma is a találkozások helyeként jelenik meg a lakók körében.

„Mi, a régiek, mi még össze-összeülünk itt a kisasztalnál egy-egy sörre, igaz ez az asztal nem legálisan van ide téve, de azért jól fog, néha még egy kártyapartit is lejátszunk lefekvés előtt” (férfi, 55 éves, román, alkatrészgyári munkás, van egy kis üzlete)

„Jól megértjük egymást a szomszédokkal, látogatjuk egymást, amennyire az időnk engedi, de csak az emeleten levőkkel, Velünk egyidősek is, régen meg kollegák is voltunk, amióta itt lakunk, több, mint 25 éve, azóta ismerjük egymást. Persze aztán van, akivel egyáltalán nincs semmilyen kapcsolat, úgy többen egyszerre nem szoktunk találkozni, csak a lépcsőházi gyűléseken, de azok nagyon ritkán vannak. Azokat követően meg elbeszélgetünk, még egy-egy sort is megiszunk valakinél, vagy a blokk előtti asztalnál. Ott még néha kártyázni is szoktak a férfiak” (nő, román, mosónő, sörgyár)

Következtetés · A rendszerváltást követően, a gazdaság kimént említett szerkezeti átrendeződése (a nagyipar folyamatos leépülése, a „primér szektorosodás”) és a munkaerőpiac létrejötté egy nagy fokú munkahelyi mobilitást generált. Új jogi keretek között változatos vállalkozói és alvállalkozói formák jöttek létre, kisebb gazdasági egységekben kevesebb alkalmazott dolgozik. A munkahelyi időfelhasználás szabályai megváltoztak és sokszínűvé váltak („a gyár kürtje már kevés embernek jelenti a műszak végét”). Ez a munkahelyen belüli és kívüli időfelhasználási stratégiák differenciálódásához is vezetett.

Ez az átrendeződés a munkához, munkahelyhez való viszonyt is nagymértékben megváltoztatta. A '89 előtti rendszer nem tolerálta a munkahely szervezett keretein kívül történő gazdasági jellegű ténykedéseket, nem adott teret a második gazdaság kialakulásának.¹⁶ Ez igen erősen tükröződik az akkori munkásosztály időbeosztásában, időhasználati szokásaiban azáltal, hogy a munkaidőn túl, a szabadidőt kikapcsolódásra, szabadidős tevékenységek végzésére szánták.¹⁷ Markánsan megjelentek ezekben a beszámolómban a szomszédosági, rokonsági kapcsolatok, és sokkal magasabbra értékelt volt a közösségi élet. Ez a típusú szabadidő eltöltés, egyfajta akkor „középosztályosodási” folyamatként is értelmezhető, melynek háttérében a munkásosztály, mint a szocialista rendszer társadalma jelent meg, és jelentős támogatást, privilégiumokat élvezett párt, az állam részéről.

A rendszerváltás ilyen vonatkozásban is nagy átalakulást jelentett. A gazdasági átstrukturálódás, gyárak és így munkahelyek megszűnése egy általános leszegényedési folyamatot, életszínvonal csökkenést vont maga után. A munkásosztály ez által a „kivételezettek” a privilegizáltak helyzetéből hirtelen, váratlanul, egy új helyzetbe találta magát, mely már nem ezt a réteget tekintette alapsejtjének.

A piacgazdaságra való áttéréssel párhuzamosan felértékelődik az *idő szerepe*, a munkával egy időben *az idő is úgymond*

piaci értékkel ruházódik fel. A jövedelemkiegészítő, munkahelyen kívüli alternatívák megjelenésével, egyfajta racionalizált időfelhasználás jelenik meg az egyén szintjén, ami kapcsán megváltozik tehát a munkahelyhez való viszonyulás, az emberek a költség-haszon elv alapján mérlegelik opcióikat, sok esetben a munkahelyi tevékenység rovására. Megszűnik a munkahelyi munka morális kényszere, mely tulajdonképpen a megállás nélküli munka tradicionális mintájához vezethető vissza, és felértékelődik a munkaidőn kívül végzett munka szerepe, melyre korábban nem volt lehetőség. Gondolok itt elsősorban a vállalkozások legálissá tételének lehetőségére, a „maszekolásra”, ami a munkaidő előtt, után, mint jövedelemkiegészítő tevékenység, nagy szereppel bír. Ugyanakkor a korábban, a kollektivizációs folyamat következtében államosított földterületek újra magántulajdonba helyezése, sokak számára egy másik munkahelyként kezdett el funkcionálni, az önálló gazdálkodás egyre inkább túlélési stratégiának¹⁸számít. A földműveléshez való visszatérés, egyfajta defenzív tradicionalizmus, melynek tulajdonképpen anyagi vonzata van, és egyben a tradicionális, rurális értékekhez való visszacsatolást is jelenti. Ennek kényszere nyomán ismét megjelenik az *„állandó munka, a nincs megállás, a dolgozni kell”*, hagyományos mintája, mely teljes mértékben átstrukturálta a munkásosztály időfelhasználását.

Élesen megjelenik a *kemény munka – pihenés, illetve a nyár – tél asszociáció, azaz a természet által irányított és ütemezett munka*, a természet szabályaihoz való alkalmazkodás meghatározóvá válik ezeknek a tevékenységeknek az elvégzése kapcsán. Így e melléktevékenységek második műszakként való funkcionálása *a szabadidő fogalmát is más jelentéstartalommal tölti fel. A szabadidő már nem a szó szoros értelmében vett szabadidőt jelenti, hanem munkával töltött időként jelenik meg, és tulajdonképpen szabadidő hiányt eredményez.* Ennek nyomán pedig megváltoznak a szomszédosági, rokonsági kapcsolatok, ezen utóbbiak fellazulása igen erősen érezhetővé válik. Ez persze mindemellett tulajdonítható az ingatlanpiac létrejöttének is, ami egy igen erős költözési ciklust indított el, melynek folyamánként¹⁹ egy erőteljes szegregálódási folyamat is kezdetét vette, aminek kapcsán kialakult egyfajta minőség szerinti kategorizálása a lakónegyedeknek. Ez azért is fontos, mert, az addig lakosságuk tekintetében homogénnek mondható lakónegyedek ez által nagymértékben heterogenizálódtak, s az új, különböző társadalmi kategóriákba tartozó lakók beköltözése által a szomszédosági viszonyok tovább gyengültek.

Ugyanakkor *a korábban felértékelt közösségi élet egyrészt a szabadidő hiány, másrészt pedig a heterogenizáció okán egyre inkább teret veszít.* A rendszerváltás előtt, az újonnan lakótelepre költözött emberek életétére, életmódjának alakulására a tömbház és a negyed maga, mint struktúra nagymértékű befolyást gyakorolt. A szocialistaépített standard, uniformizált lakótelepek, valamint az azokban található lakások, már csak méreteik tekintetében sem voltak közösségbarátok. Ennek ellenére a szocialista hiánygazdaságban felerősödtek a szomszédosági viszonyok, melyek a kölcsönös segítségnyújtáson alapultak, s a mindennapi szükségletek kielégítésére szolgáló fogyasztási cikkek megszerzése is majdnem kizárólag ezeken az informális hálózatokon, kapcsolatokon keresztül volt lehetséges. A zsúfoltan egymásra épített lakások, az udvar, a tér hiánya azt eredményezte, hogy a privát szféra határai egyre inkább kito-

lódta a lépcsőház elé, félnyílvános tereket alakítva ki ez által. Ezért jellemző a tömbház előtt kiterített szőnyeg, ruha, ami természetesen helyszűke miatt került oda, vagy a bejáratoknál megtalálható padok, asztalok. Ez a tér tulajdonképpen közösségi térként funkcionált, ide jártak ki délutánonként, este, itt tartották a lépcsőházi megbeszéléseket. A tömbház körüli takarítás, a lépcsőház tisztán tartása mind a lakók által elvégzett tevékenységek voltak, melyeknek igen erős közösségformáló funkciója érvényesült. A tömbház körül gyakran megfigyelhető kis kertek, ágyások, melyek tulajdonképpen ismét a tradicionális minta továbbélését hangsúlyozzák, vagy a rendszerre jellemző hiánygazdaságban mintegy megélhetési funkciót betöltő stratégiaként érvényesülhetnek, vagy éppen esztétikum, modern városi térrendezés elvének igényét magában hordozó struktúrák, mindenképp közösségi térként jelentek meg. Ugyanígy a közösségi elvet hangsúlyozta a közös víz- és fűtésrendszer használata.

JEGYZETEK

1. Lásd a bányászvárosok standardizált városképét, a MICRO jellegű lakótelepeket, stb.

2. Gondoljunk csupán az un. „csinált városok” (Szirmai, 1988) esetére Romániában, ami aztán valóban sajátos életmódokat termelt (Lásd például Péter, 2003b).

3. Foucault a panoptikusság elvét hangsúlyozza, melynek alapelvei egyrészt, hogy a hatalom láthatatlan és ellenőrizhetetlen, ennek következtében megváltozik a látó és látott viszony. Ennek következtében a panoptikusság elve automatizálja a hatalmat (pl. megfigyelőgép) és megfosztja személyességétől: a hatás nem a felügyelő autoritásán, buzgalmán, „jó szemén” múlik, hanem az elrendezésen, az átlátható struktúrán. Így a hatalomgyakorlás technikává válik, csökken az ellenőrzők- és nő az ellenőrzöttek száma (Foucault, 1991).

4. Ennek az urbanizációs kezdeményezésnek két szakasza különíthető el Kolozsváron (Troc, 2003). Az első periódus-hatvanas évek közepétől kb. 1972-ig tartott, urbanisztikai szempontból a modern városépítés elveire való odafigyelgetést enged láttatni: A tömbházakat viszonylag nagy területekre építették, ezek mellett játszótereket, zöldövezeteket, sétányokat, kereskedelmi központokat hoztak létre, biztosítva ugyanakkor a tömegközlekedéshez való gyors hozzájutást. (Troc, 2003) Ebben az időszakban épült első lépésként a Grigorescu negyed (1952 – 1964) mely 30. 000 embernek ad otthont. Ezt követően készült el a György-falvi negyed 13. 000 lakása 1965-1972 között, majd a Hajnal negyed 1969-1973, mely 1980-as évekre érte el a tervezett formát. A második periódus 1975 körül kezdődött és a rendszer bukásáig tartott- szinte teljes mértékben mellőzte az elvszerű urbanisztikai tervezés szempontját. Legfőbb célkitűzések között a belterületek intenzív hasznosítása valamint a városok, falvak szisztematizálásának terve szerepelt.

5. Ezeket az állam a kilencvenes évek elején piaci áron alul adták el a bérlőknek, akik így lakástulajdonosok lettek. Ezért 92 százalék Romániában a lakástulajdonosok aránya (Zamfir, 2001)

6. A román cartier magyar megfelelője a lakónegyed.

7. Az interjúk beszámolóí szerint (is) elavult technológia, ma-

A rendszerváltás után azonban, a heterogenizációs és a másodlagos tevékenységek megjelenése, és nem utolsósorban egy erős individualizációs folyamat eredményeként, *ezek a közösségi terek mindinkább érvényüket veszítették*. Elindult a lakások egyéniesítésének egy igen erős folyamata, mely egyrészt a saját vízóra felszerelésében, majd pedig a magán hőközpontok üzembe helyezésében nyilvánult meg. Talán a teraszok beépítésének is, a tér kiszélesítésén túl, másodlagos okaként ez a fajta individualizáció nevezhető meg. Ezzel kapcsolatban kétféle magatartásmód jelenik meg, egyrészt a teraszok beépítésével a lakás fél-nyilvánosnak minősülő részét bekebelezi a magán, vagy pedig ennek korábbi raktár funkciója átalakulhat, és díszítéssel, bebútorozással válhat a szabadidő eltöltésének egyik helyévé. Ugyanígy a tömbház körüli rendtartás formális viszonyok között kezdett el működni, professzionalizálódott, szolgáltatás jellegét öltötte magára.

nuális tevékenységek túlsúlya, nyomott bérek, rossz ellátás, hiányos szolgáltatás, gyakori túlmunka volt jellemző.

8. Romániában, a 2002-es népszámlálási adatok alapján, a munkanélküliségi ráta 9, 8 % (Veres, 2004).

9. Választásomat az indokolta, hogy egyrészt ebben a témakörben viszonylag kevés vizsgálat készült, másrészt viszont ezek a lakótelepek „tűntek eléggé sokszínűnek” a vizsgálatom szempontjai szerint.

10. Terepmunkámat a “Max Weber Szakkollégium “ Változó városi életmódok és túlélési stratégiák című tutori program keretén belül végeztem.

11. A Civil Kurázi V. vizsgálat a kolozsvári magyar felnőtt népességre nem és korcsoportok szerint reprezentatív, n=509 fős mintán készült 2003. november-decemberében. A felmérésben a foglalkozás, valamint az időfelhasználásra vonatkozó kérdéseket nyílt formában rögzítettük. Az elemzés során mindkét kérdéscsoportot átkódoltam, így a foglalkozás esetében három kategóriaként a magas szakértelmet igénylő szellemi beosztott, alacsony szakértelmet igénylő rutinmunkást, és a fizikai munkát végző alkalmazottak kategóriát hoztam létre Goldthrope nyomán. Továbbá, a időmérlegben megjelenő tevékenységeket, Falussy kapcsán fiziológiai szükségletek kielégítésére szánt idő, szabadidő valamint társadalmilag kötött idő csoportokba soroltam. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy nem szándékoltan ugyan, de interjúalanyaim nagy többsége elsőgenerációs város lakó. Ilyen jellegű lakónegyedekben, egyáltalán nem meglepő, hisz köztudottan a faluról bevándorlók nagy többsége, és ez a szám Kolozsvár esetében igen magas.

12. Itt a következő – a kolozsvári felnőtt lakosságra nem és korcsoportok szerint reprezentatív – vizsgálatok eredményeire hagyatkozunk: XXI. Század Alapítvány 1996, Desiré Alapítvány: Választások Kolozsváron 2000-ben 2000, Csedő-Ercsi-Geambasu-Pásztor-Neményi-Magyar-Péter által végzett Első generációs város lakók vizsgálat

13. A CK V. időmérleg kérdéstömbje önkéntes, reggel hatól éjjel 12-ig terjedő periódust kétórás lépésben lefedő időmérleget regisztrált.

14. Fekete-tengeri üdülőhely neve.

15. A munkára valamint a kikapcsolódásra fordított idő foglalkozás-kategóriák szerinti eltéréseinek vizsgálatában az inaktív népességet, mint e tekintetben sajátos népességet, kihagytuk az elemzésből. Az inaktív népesség (elsősorban nyugdíjasok és diákok) ugyanis a foglalkoztatottság szempontjából atipikus rétegnek tekinthető. Modelljeink értelmezésében így a foglalkozás-kategóriák páronkénti értékeinek szignifikanciájára hagyatkozunk.

16. A szocialista vegyes-gazdaságokban az ún. második gazdaság a hiánygazdálkodás eredményeként jött létre és más-mást jelent a különböző országokban. A magyarországi kisvállalkozási rendszer például a szocialista vegyesgazdaság nyomán ebben gyökerezik (vö. Szelényi-Kostello in Lengyel-Szántó, 1998).

17. A múltra vonatkozó információk az interjúalanyok beszámolóikból származtak.

18. Tág értelemben életstratégiának az életesemények megtervezését nevezzük, ebben pedig elkülönül a magánéleti és szakmai-közéleti dimenzió. Túlélési életstratégiának minősül tehát minden olyan tervező cselekvés, amelyet az egyének, háztartások gazdasági állapotuk javítása érdekében tesznek (Péter, 2003a: 25-50).

19. Romániában a '90-es évek elején megjelenő piramisjátéknak, un. Caritasnak a szerepét is említenünk kell. Ez abban állt, hogy három hónap elteltével a betett összeg nyolcszorosát adta vissza. Mivel a játék központja Kolozsváron volt, hatásai főként itt nyilvánultak meg leginkább. Így az árak általános növekedése is részben ennek tulajdonítható (Troc, 2003).

KÖNYVÉSZET

*** TEMA *Plan Urbanistic General. Fundamentarea unei strategii de dezvoltare (Általános Urbanisztikai Terv. Egy fejlesztési terv megalapozása)*. Primăria Municipiului Cluj DFIS, Evidența Imobile, belső kiadvány, 1999.

Adam, Barbara: *Timewatch. The Social Analyses of Time*. Cambridge, 1995, Polity Press.

Becker U.–Novak H.: *Lebensweltanalyse als neu Perspektive der Markt- und Meinungsforschung in ESOMAR – Kongress*. 1982.

Bourdieu, Pierre: *La Distinction Minuit*. Paris, 1979.

Böhm Antal: *A XX. Századi magyar társadalom*. Budapest, 1999, Korona Kiadó.

Chiribuca Dan–Comsa Mircea: *Despre consum si practica „timpului liber”*. (A fogyasztásról és szabadidős gyakorlatokról). In *Fețele schimbării. Romanii și provocările tranziției (Az átmenet arcai. Románok az átmenet kihívásai előtt)*. București, 1999, Editura Nemira.

Csedő Krisztina–Ercsei Kálmán–Geambasu Réka–Pásztor Gyöngyi: *Elsőgenerációs városlakók*. In *Erdélyi Társadalom II/2*. p. 67–84, 2004.

Falussy Béla: *Az időfelhasználás metszetei*. Budapest, 2004, Új Mandátum.

Foucault, Michael: *Felügyelet és büntetés*. Budapest, 1991, Gondolat.

Gans, Herbert: *The Urban Villagers*. New York, 1962, Free Press.

Gluchowski P.: *Lebenstile und Wandel der Wahlerschaft in der Bundesrepublik Deutschland*. In *Aus Politik und Zeitgeschichte*. 1987.

Habermas, Jürgen: *A kommunikativ cselekvés elmélete*. Budapest, 1991, ELTE-BTK, belső használat.

Hanák Katalin: *Életmódmodellek, életmódminták*. In *Hanák Katalin (szerk.): Életmód: modellek és minták*. Budapest, 1984, Tömegkommunikációs Kutatóközpont.

Hilmi, Ibrahim: *Leisure and Society. A Comparative Approach*. Dubuque, 1991, Wm. C. Brown Publisher.

Hoppál Mihály–Szecskő Pál (szerk.): *Életmód: modellek és minták*. Budapest, 1984, Tömegkommunikációs Kutatóközpont.

Kligman, Gail: *Politica duplicității. Controlul Reproducerii în România lui Ceaușescu (A duplicitás politikája. Szülétezzabályozás Ceaușescu Romániájában)*. Bukarest, 1998, Humanitas.

Köpeczi Béla: *Az életmódkutatás feladatai*. In Szántó Miklós (szerk.): *Tanulmányok az életmódról*. Budapest, 1980, Gondolat Kiadó.

Lengyel György–Szántó Zoltán (szerk.): *Gazdasági rendszerek és intézmények szociológiája*. Budapest, 1998, Aula Kiadó.

Niedermüller Péter: *A város és a városi kultúra: antropológiai megközelítés*. In *Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor (szerk.): „Jelbeszéd az életünk”*. A szimbolizáció története és kutatásának módszerei. Budapest, 1995, Osiris–Századvég p. 555–566.

Pásztor Gyöngyi: *Slumosodási és elszegényesedési folyamatok Kolozsváron*. In *Erdélyi Társadalom I/1*. p.51–66, 2003.

Péter László: *Új szegények túlélési stratégiái*. In *Erdélyi Társadalom I/1*. p. 25–50, 2003a.

Péter László: *Elszegényedés és szegregálódás egy ipari kisvárosban*. In *WEB Szociológiai Folyóirat 11*. p. 21–28, 2003b.

Sandu, Dumitru: *Spațiul Social al Tranziției (Az átmenet társadalmi tere)*. Iași, 1999, Polirom.

Simmel, Georg: *A Pénz filozófiája (részletek)*. In *Válogatott tanulmányok*. Budapest, 1973, Gondolat.

Smigel, Erwin O.: *Work and Leisure. A contemporary social problem* New Haven, Connecticut, 1963, College and University Press.

Szelényi Iván: *Új osztály, állam, politika*. Budapest, 1990a, Európa Kiadó.

Szelényi Iván: *Városi társadalmi egyenlőtlenségek*. Budapest, 1990b, Akadémiai Kiadó.

Szelényi Iván–Eric Kostello: *A piaci átmenet elmélete: vita és szintézis*. In *Lengyel György–Szántó Zoltán (szerk.): Gazdasági rendszerek és intézmények szociológiája*. Budapest, 1998, Aula Kiadó.

Szirmai Viktória: *Csinált Városok*. Budapest, 1988, Magvető.

Troc, Gabriel: *A blokkok mögött, avagy a munkásnegyedek jelenlegi állapotáról*. In *Web Szociológiai Folyóirat 11*. p. 9–14, 2003.

Verdery, Katherine: *What Was Socialism and What Comes Next*. New Jersey, 1996, Princeton University Press.

Veres Valér: Foglalkoztatottság és foglalkozásszerkezet Romániában 2002-ben. In *WEB Szociológiai Folyóirat* 12. p. 41–48, 2004.

Willis, Paul: *Skacok*. Budapest, 1999, Új Mandátum.

Wirth, Louis: Urbansism as a Way of Life. *American Journal of Sociology*. 44 p. 3–24, 1938.

Zamfir, Cătălin: Situația sărăciei în România, dimensiuni, surse, grupuri de risc. (A romániai szegénység helyzete, dimenziók és kockázati csoportok). In *România Socială* 2001/2. p. 44–62, 2001.